

УДК 316.324.8

Глобальність як системна ознака інформаціонального суспільства

Олександр Городецький,
кандидат філософських наук,
доцент Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

Стаття присвячена ідентифікації сутності інформаціонального суспільства, виявленню особливостей функціонування держави та деяких інших політичних інститутів у його межах.

Ключові слова: глобальність, національна держава, державний суверенітет, мережеве суспільство, інформаціональний спосіб розвитку, масова демократія, мозаїчна демократія.

The article deals with identification of the essence of informational society as well as with determination of peculiarities of state functioning and of some other political institutions within its boundaries.

Keywords: *globality, national state, state sovereignty, network society, informational mode of development, mass democracy, mosaic democracy.*

Вчення про інформаціональне суспільство, обґрунтоване у роботах М. Кастельса (M. Castells), – насамперед у його відомій трилогії «Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура» [1], що вперше видана у 1996-1998 роках, – є перманентним продуктом генезису постіндустріалізму, його своєрідною актуальною версією, орієнтованою на ретельний аналіз суперечливого глобального світу та виявлення наріжних тенденцій його функціонування й розвитку.

Теоретична розробка означеної дослідницької традиції в українському соціокультурному середовищі охоплює фактично останнє десятиліття і була ініційована фахівцями економічної науки – Л. Винариком, А. Щедріним, Н. Васильєвою, Л. Мельником, поширившись невдовзі на

Олександр Городецький

проблемний простір соціально-філософської (О. Зоценко, Н. Лазарович), соціологічної (Є. Головаха, А. Горбачик, С. Макеєв) та, власне, політичної науки (О. Картунов, О. Голобуцький, Г. Бортко, Н. Ротар, Р. Войтович, А. Колодюк, Д. Дубов [2]). При цьому прикладний політологічний дискурс актуалізованої тут проблеми найвиразніше репрезентований, на нашу думку, у творчому надбанні наукового журналу «Інформаційне суспільство», який перманентно видається із 2004 року у Інституті журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка [3].

Відзначаючи глибоку теоретичну проникливість праць згаданих вітчизняних спеціалістів та їх орієнтованість на поступове практичне освоєння проблеми у межах української держави, розробку національної стратегії, яка б наблизила Україну до стандартів європейського та світового виробництва, соціального, політичного, культурного життя, все ж таки зауважимо, що якимось непомітно із царини політологічного аналізу при цьому випало центральне, по суті, поняття досліджуваної парадигми – «інформаційне суспільство», введене у науковий обіг М. Кастельсом, яке, на його думку, є сучасною і, що важливо, найближчою перспективною формою соціальної комунікації у світі. Інформаційне суспільство як концепт (і теорія) сучасної української політичної науки, на жаль, практично не застосовується та належного обґрунтування не має. Такий стан справ певною мірою спричинений тим, що на сьогодні (себто понад 10 років після виходу у світ згаданої трилогії М. Кастельса) ми не маємо її перекладу українською мовою, що утруднює політологічний аналіз суспільства у контексті інформаційного підходу.

Отже, метою цього викладу є спроба ідентифікувати найважливіші атрибутивні риси інформаційного суспільства, з'ясувати зміст та особливості політичного процесу, що відбувається у його логічних та історичних межах, розглянути найбільш істотні метаморфози політики і влади, актуалізовані цією історичною фазою суспільного життя. Гадаємо, що така робота не лише сприятиме формуванню «ідеального типу» (М. Вебер) згаданого суспільства, а й буде корисною з точки зору становлення методології системного аналізу означеного феномену.

Інформаційне суспільство є своєрідною теоретичною конструкцією для позначення соціальної і політичної реальності та водночас вельми складною формою практичної людської комунікації, сутність якої неможливо виявити й описати, обмежуючи дослідницькі процедури рамками окремої національної держави. **Інформаційне** суспільство віддзеркалює системні (наднаціональні) властивості функціонування економіки, політики, культури, освіти, науки тощо, які виникають (продукуються) у межах глобальної системи координат і по-різному виявляють себе у форматі окремих національних держав (що завжди детерміновано сукупністю внутрішніх і зовнішніх чинників). З огляду на таку причинність, навіть найрозвиненіші у технологічному вимірі країни сучасного світу навряд чи можна безапеляційно віднести всіма їх

органічними частинами виключно до інформаційного середовища (хіба – за ключовими ознаками), оскільки будь-яка з таких країн (Сполучені Штати, Іспанія чи Японія) певними структурними рисами ідентифікується часто із суспільством індустріальним, містить такі соціальні явища і процеси, що за своєю природою далекі від інформаційного способу розвитку і пов'язані, скажімо, з функціональною неграмотністю дорослої частини населення (наприклад, у Англії, Франції, США ці показники у 2010 році коливались від 5 до 14 % [4]), районами соціальної бідності на кшталт Мотт Хейвена, Моррисанії або Хантс Пойнт у Південному Бронксі, Камагасакі у Осаці тощо. З іншого боку, різна швидкість технологічної дифузії у світі, нерівномірність поширення інформаційних технологій серед сучасних країн, а також низка специфічних обставин внутрішнього життя і траєкторій національної політики свідчить про їх «фрагментарне» наближення до стандартів інформаційного суспільства.

Отже, перший висновок, який логічно випливає із вищенаведених аргументів: для ідентифікації інформаційного рівня розвитку країн у сучасному світі варто застосовувати принцип мозаїчної (диференційованої) оцінки суспільної структури, у межах якої багатогранне поняття «національна держава» є громіздким і не адекватним для його вимірювання. Інша справа – дискретні характеристики функціонування держави, пов'язані, скажімо, з інтенсифікацією міжнародних трансакцій, формуванням глобального ринку інформаційних технологій, робочої сили та інших товарів на основі розумного поступового демонтажу традиційних та штучних торговельних бар'єрів з оточуючим світом, підвищення ступеня відкритості національної економіки, запровадження високих стандартів соціального життя, уніфікація ведення бізнесу, сприяння у розвитку наднаціональних структур у царині регулювання економічних, культурних процесів, розв'язання екологічних, військових проблем, протидії світовому тероризму тощо. У цьому випадку, як бачимо, перестає діяти логіка біполярного світу, індустріальної епохи, коли у системі міжнародних відносин вирізнялось два ключових актора, дві соціально-політичні системи, структура та «наповненість» кожної з яких захищалась демонстрацією (чи імітацією) економічної могутності, ядерною зброєю та агресивною суспільною ідеологією. Надзвичайна жорсткість такої структури світового порядку, побудована на принципі, переінакшеному з Євангелія від Матвія – «хто не з нами, той проти нас», – є абсолютно неприйнятною для ідентифікації суб'єктів інформаційного середовища. Натомість у політичній науці та політичній практиці все більш уживаною стає методика ідентифікації інформаційного способу розвитку країн на основі кореляції її економічних, соціальних і політичних показників з універсальним індексом глобалізації, який впродовж останніх десяти років обчислюється спеціально для кожної країни авторитетними науковими організаціями (наприклад, Globalization Index, що розраховується журналом Foreign Policy з 2001 року, чи KOF Index Globalization, започаткований у 2002 році при Швейцарському

економічному інституті та Федеральному швейцарському технологічному інституті, які, при певній варіативності методик обчислення, дають у результаті обґрунтовані рейтинги країн щодо їх присутності та ролі в системі глобального світового порядку).

Поняття «глобалізація», «глобальний», «глобалізаційний» та інші у згаданому спектрі є досить місткими й різноманітними з точки зору їх змістовного навантаження. Тому апелювання лише до них, намагаючись чітко окреслити фундаментальні характеристики того чи іншого суспільства, без добору докладніших аргументів вважаємо легковажним дослідницьким прийомом. Це спонукає до своєрідного декодування концепту «глобальний» з метою докладного опису ознак інформаційного суспільства, уявляючи його як стійку та динамічну систему виробництва, соціальної структури, організації влади та політики, а також культурного життя. Зрозуміло, що виконання такого завдання неможливо помістити у формат окремої статті, отже ми змушені тут докладніше описати лише найважливіші інформаційні ознаки політики, пам'ятаючи при цьому, що вони мають системний характер, походзячи з інтегративних властивостей усього суспільства.

Перше, що вирізняє інформаційне суспільство у царині політики, стосується істотних змін щодо ролі та функцій держави – центрального інституту політичної системи. Найвиразніша зміна полягає у певній втраті державою суверенітету у деяких сегментах організації суспільного життя (хоч як це парадоксально) – причому не лише у контексті глобалізації, а й локалізації (своєрідного діалектичного інваріанту глобалізації) – соціального процесу, в межах якого відбувається істотне зміцнення територіальних політичних еліт та зростання їх загального впливу у системі організації влади. Цей процес є актуальним сьогодні у багатьох країнах світу (наприклад, Іспанії, Франції), характерний він, по суті, і для усього пострадянського простору, і для України у тому числі.

З іншого боку, своєрідна девальвація державного суверенітету, його «розмивання» є результатом не лише цілеспрямованих, прагматичних дій зовнішніх і внутрішніх контрагентів держави, а й все частіше сьогодні пов'язана з тим, що сама держава, з метою збереження свого політичного статусу, отримання додаткових політичних дивідендів, добровільно і свідомо йде на обмеження власного суверенітету. Скажімо, прийнятий Верховною радою України Закон «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» містить доволі непопулярні у країні положення, ініційовані свого часу Євросоюзом та МВФ (зокрема, підвищення пенсійного віку для жінок до 60 років та страхового стажу до 30 років (для чоловіків – до 35 років)), але реалізація таких вимог дозволяє Україні і в подальшому претендувати (та отримувати) кредити stand by.

Також відомо, наприклад, що однією із фундаментальних ознак і умов членства будь-якої країни у Євросоюзі є обмеження законодавчих

повноважень національного парламенту такої країни. Загалом можна сказати, що тенденція до скорочення національного суверенітету для країн, що знаходяться у зоні глобалізаційних процесів і, тим паче, своєю політикою здійснюють свідомий вибір у бік цих процесів, стає все більш очевидною. Сьогодні, у глобальному світі, національна держава перестає бути центральним актором політики; на її місце стає наднаціональна політична (чи бізнесова) організація, що перебирає на себе частину її функцій (і, відповідно, частину її суверенітету), що, важливо зауважити, не завжди відповідає автентичним інтересам національної держави.

Іншим аргументом, що працює проти національного суверенітету в сучасному світі, є глобальна економіка з мережевими принципами організації бізнесу та фінансово-кредитна, банківська системи у її межах. Навіть у першому наближенні стає очевидним той факт, що економічна раціональність змушує бізнес вийти за межі національної держави у пошуках аргументів для збільшення прибутків, власного організаційного вдосконалення, доступу до фінансових, технологічних, наукових ресурсів, нових ринків для здійснення товарних експансій. Мережевий принцип організації бізнесу, характерний для інформаціональних суспільств, дозволяє з легкістю «переступати» через державні кордони, поширюючись та набуваючи архітектури, подібної до бджолиного рою. Логіка такої тактики бізнесу пов'язана з його атрибутивною сутністю і націлена на максимальне скорочення швидкості реакції на споживчий попит, який сам є вельми динамічним явищем у сучасному світі.

Мережа – найоптимальніша організаційна форма побудови сучасного бізнесу, оскільки закладена у ній висока швидкість зворотного зв'язку на виявлену конфігурацію споживчого запиту є першою фундаментальною умовою підвищення швидкості й ефективності функціонування економіки. Мережа – це просторова безкінечність, мережа – це постійна відкритість для зовнішнього світу, мережа – це надзвичайна бізнесова швидкість, підсилена сучасними технологічними новаціями. Мережа виробництв, організацій, офісів фірм, компаній, автозаправних станцій, операторів мобільного зв'язку, магазинів, автомобільних салонів, інтернет-провайдерів, банків, туристичних агенцій тощо проникла, здається, у всі точки простору і часу в тотальних намаганнях реалізувати створювані ними послуги/товари, спираючись при цьому на швидкодіючі інформаційно-комп'ютерні технології, авторитет брендів та нестримність потоків рекламної інформації. Мережі «ловлять» свого споживача, вдовольняючи бізнесові апетити материнських центрів, не помічаючи на своєму шляху національних кордонів. Десятки, сотні, тисячі таких мереж перетинають територію будь-якої держави в Європі чи світі, репрезентуючи у кожній із них свою неординарну фінансову, організаційну, технологічну потужність, що є ефективним інструментом у комунікації із державною владою і впливу на державну владу. І чим глобальнішим є такий вплив, тим меншим є суверенітет національної держави, тим меншою є сфера економічних

процесів, у межах яких вона залишається ключовим політичним актором. Щоби пересвідчитись у справедливості цієї тези, досить згадати, як впливає, скажімо, на українську владу та актуальну політику української влади газова труба, причому обидва її кінці – той, що починається у Газпромі, і той, що закінчується у Європі.

Інша істотна метаморфоза, що відбувається у сфері політичної комунікації інформаціонального суспільства, пов'язана з процесами функціонування демократії. Демократія індустріального та демократія інформаціонального способу розвитку істотно різняться між собою як, зрештою, і ці рівні еволюції суспільства загалом.

Будь-яка історична форма розвитку демократії детермінована системними, інтегративними ознаками суспільства та технологіями суспільного виробництва, і відтак демократія «перебирає» на себе ті засадничі характеристики, що формують сфери виробництва, соціальних відносин та культури. На ґрунті такої закономірності стає зрозумілим, що виникнення індустріального суспільства в історичному і логічному форматах означало долання локальності, як наріжного принципу архітектури аграрного суспільства, і запровадження масовості, як нового фундаментального принципу організації соціального життя. Масовість є інтегративною характеристикою індустріальної технологічної системи, індустріального способу розвитку, починаючи від конвеєрного (масового) виробництва та логічно поширюючись на сфери споживання (масового), культури (масової), засобів інформації (масової), демократії (масової), політичних партій (масових) тощо. При переході до інформаціонального суспільства змінюється його системна сутність, яку, думається, достатньо повно можна відобразити в означеному контексті за допомогою діалектично протилежних понять/явищ – таких як демасофікація, персоналізація та локалізація, попри те, що суспільство стає одночасно інформаціональним і глобальним. Розглянемо цю суперечливу, на перший погляд, тезу предметніше.

Придивившись до професійних характеристик і структури робочої сили індустріального суспільства (економіки «фабричних труб», як його влучно іменує Е. Тоффлер), можна стверджувати, що з точки зору освітніх та функціональних характеристик працівників, скажімо, гірничої чи металургійної галузі їх праця є, в абсолютній більшості випадків, взаємозамінною. Цього не можна сказати про сучасну суперсимволічну економіку (Е. Тоффлер), засновану на інформаційно-комп'ютерних технологіях, яка потребує рафінованих, з точки зору професійної підготовки, спеціалістів, здатних оперувати такими технологіями. В умовах стрімкої спеціалізації виробництва та бізнесу попит на інтелектуалів-робітників (вважай – інженерів), здатних виконувати складні технологічні операції, швидко збільшується. Тому, насамперед, для країн «ядра» (І. Валлерстайн) є характерним сьогодні перехід до персоналізованого принципу підготовки працівників фірм, служб (у

першу чергу у технологічно складних галузях), що тягне за собою загалом істотне омолодження технологічного персоналу інформаціональної економіки (наприклад, середній вік команди американських інженерів, яка керувала космічним проектом «Аполлон - 17», складав всього лише 26 років [5]). Персоналізація трудових функцій у високотехнологічних галузях бізнесу є досить дорогим соціальним процесом, але й, одночасно, засобом ефективного соціального захисту, гарантією зайнятості. У цьому сенсі персоналізація (як інваріант демасофікації) – природний процес у межах інформаціональної економіки; у соціальній структурі суспільства персоналізація праці корелює з поняттям «корпоративна група», що об'єднує працівників мережевої організації або її частини (у сучасній соціології тенденція до зростання соціального різноманіття суспільства є встановленою і добре відомою), а у політиці варто вживати термін демасофікації, який свідчить, що у людей, належних до різних соціальних, корпоративних груп, потреби та інтереси загалом, а також – щодо організації влади, апріорі будуть відмінними.

Отже масовість, як фундаментальна ознака індустріальної системи, заперечується мозаїчністю в інформаціональному суспільстві. Тому нам важко погодитись з окремими твердженнями Р. Войтовича, які можна знайти у цікавій та неординарній його статті «Глобальне масове суспільство як нова форма соціальної організації в сучасних глобалізаційних умовах». Зокрема, автор вважає, що «пов'язувати особливості становлення та функціонування масового суспільства, виходячи із розуміння індустріального типу суспільства, цілком неправильно, скоріше за все воно відповідає сучасним глобалізаційним умовам суспільного розвитку» [6]. Думається, все ж таки, що «сучасним глобалізаційним умовам» відповідає принцип структурної різноманітності, мозаїчного суспільства, оскільки інформаціональний спосіб розвитку заснований на застосуванні знання (інформаційних технологій) до вироблення нових знань (інформаційних технологій) і емпіричним образом такого суспільства може слугувати функціонування одного із добре відомих світових технологічних центрів (інноваційних кластерів) під назвою Кремнієва долина (Silicon Valley) у Філадельфії, звідки, як зауважує М. Кастельс, власне, і почалася сучасна інформаційна революція, що призвела до розвитку інформаціонального суспільства. Феномен же масового суспільства логічно та історично корелює з індустріальним способом розвитку і його хронологічні рамки охоплюють межі від початку мануфактурного виробництва (у XVI столітті) до 70-х років XX століття.

Мозаїчність, як загальний принцип організації інформаціональних суспільств, стосується усіх проявів життєдіяльності людини. Таке суспільство долає феномен масового споживання за рахунок мобільних технологій виробництва і диференціації споживацьких інтересів. У цьому легко переконатись, звернувши увагу на варіативність товарних пропозицій виробників, орієнтованих на адекватне вдоволення

конфігурацій споживацького попиту різних категорій населення. Скажімо, лише в Україні відомим брендом Toyota у 2011 році запропоновано у торговельній мережі 17 моделей легкових автомобілів, які враховують інтереси найрізноманітніших категорій споживачів – жінок (Toyota Yaris), бізнесменів (Toyota Camry), комерсантів (Toyota Hiace), прихильників спортивного (Toyota MR 2, Toyota Supra) або екстремального стилю (Toyota Land Cruiser) їзди, сім'ї (Toyota Duet), шанувальників довкілля (Toyota Prius) тощо.

Так само ознаки демасофікації наявні й у сфері політичної комунікації інформаційних суспільств, розвитку демократії. Роль масових партій у політичному житті зводиться нанівець; натомість виникають десятки нових, які декларують наближеність до локальних соціальних утворень (щоправда організаційна та політична слабкість таких партій робить актуальним питання утворення міжпартійних союзів у певних точках траєкторій політичного процесу).

Інтенсивність глобалізаційних процесів актуалізувала також проблему збереження особистісної автентичності людини з характерною для неї культурою, способом життя, ментальністю, мовою, що також руйнує феномен масового суспільства, відтворюючи форми первинної ідентичності, пов'язані з належністю людини до етнічних спільнот. Перехід від тотального до фрагментованого суспільства, заснованого на відродженні національних, етнічних форм соціальної солідарності, є однією із закономірностей розвитку країн пострадянського простору та виразним проявом демасофікації.

Отже, перейдемо до прикінцевих положень цього викладу.

1. Поняття «інформаційне суспільство» продуковане у межах постіндустріальної парадигми М. Кастельсом з метою теоретичного аналізу тих глобальних змін у всіх площинах сучасного життя, що пов'язані із системним впровадженням інформаційно-комп'ютерних технологій. Цей концепт набуває коректного й адекватного застосування виключно в системі координат вивчення способів суспільного розвитку (аграрного, індустріального та інформаційного) і аж ніяк не тотожний способам виробництва, змістовно та логічно є суміжним до них поняттям. У сучасній українській політичній науці поки що теоретична розробка цього актуального і перспективного наукового дискурсу (як і системне використання самого концепту) не відстежується.

2. Девальвація державного суверенітету, як ознака інформаційного суспільства, здійснюється через посередництво політичних та економічних механізмів. При цьому ключовими акторами, з якими національна держава вступає у сферу перерозподілу власної влади, є наддержавні політичні утворення у Європі та світі (а сьогодні, в тому числі, і Ватикан претендує на таку роль у глобальній політиці), а також транснаціональні корпорації, що вибудовують глибоко проникаючу у світовий економічний простір

мережеву архітектуру бізнесу, яка використовується як своєрідний інструмент впливу у діалозі з державою.

3. Масова демократія (як і інші параметри масового суспільства) є явищем, історично і логічно пов'язаним з індустріальним способом розвитку; інформаціональне суспільство актуалізує феномен мозаїчної демократії, яка є гомоморфним образом сучасного глобального світу.

Література:

1. **Castells M.** The Rise of the Network Society. Second Edition. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. I. – Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 2000. – XXIX+594 pp.; Castells M. Siła Tożsamości. Wiek Informacji: Ekonomia, Społeczeństwo i Kultura. Tom II / przekład z ang. S. Szymbański, red. naukowa M. Maroda. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. – 464 s.; Castells M. End of Millennium. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. III. – Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 2000. – XV+448 pp.

2. **Картунов О.** Ідеї прийдешнього інформаційного суспільства та суспільства знань у творчій спадщині Френсіса Бекона // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2007. – № 1 (22). – С. 48-56; Голобуцький О. Перспективи інформаційної трансформації політичних інститутів в Україні // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2006. – № 2 (17). – С. 93-106;; Ротар Н. Політична участь громадян України в умовах е-демократизації // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2006. – № 2 (17). – С. 78-92; Колодюк А. Проблематика переходу до інформаційного суспільства // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2004. – № 6 (9). – С. 129-137; Дубов Д. Засоби масової інформації як якісно нові суб'єкти політичних комунікацій // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2007. – № 1 (22). – С. 57-65.

3. Інформаційне суспільство. Науковий журнал. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/is/index.html.

4. Всемирный доклад по мониторингу Образование для всех за 2010 год “Охватить обездоленных”. – Париж: Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры, 2010. – 575 с. – Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001866/186606r.pdf>

5. Remarks by the President at the National Academy of Sciences Annual Meeting. The White House. Office of the Press Secretary. April 27, 2009. – Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-at-the-National-Academy-of-Sciences-Annual-Meeting/

6. **Войтович Р. В.** Глобальне масове суспільство як нова форма соціальної організації в сучасних глобалізаційних умовах. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2006-1/txts/FILOSOFIYA/06vrvsgu.pdf>.